

Національна академія наук України
Інститут історії України НАН України

ІСТОРІЯ ДАВНЬОЇ ЗБРОЇ

ДОСЛІДЖЕННЯ 2018

*Збірник наукових праць Третьої міжнародної
зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.)*

КИЇВ
2020

Затверджено до друку рішенням
Вченої ради Інституту історії України
Національної академії наук України.
Протокол №3 від 28.05.2020 р.

**Історія давньої зброї. Дослідження
2018: збірник наукових праць Третьої
міжнародної зброєзнавчої конференції
(Київ, 12-14 червня 2018 р.)** / упоряд.
Д. В. Тоїчкін; Інститут історії України
НАН України. – К.: Інститут історії
України НАНУ, 2020. – 412 с.

Редакційна колегія:

д.і.н., проф. М. Ф. Дмитрієнко (голова),
д.і.н., проф., член-кор. НАН України
Г. В. Боряк, к.і.н. Д. В. Тоїчкін,
к.і.н. В. В. Томозов, к.х.н. В. М. Прокопенко,
к.і.н. О. О. Попельницька.

Упорядник:

к.і.н. Д. В. Тоїчкін

Рецензенти:

д.і.н., проф., член-кор. НАН України
О. П. Реєнт;
д.і.н. Т. В. Чухліб;
д.і.н. проф. І. Н. Войцехівська.

*Збірник наукових праць за матеріалами
Третьої міжнародної зброєзнавчої
конференції, що відбулася
у Києві (Україна) 12–14 червня 2018 р.*

Approved for publication by the Academic
Board of the Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences
of Ukraine. Protocol №3, 28.05.2020.

**History of Antique Arms. Researches 2018:
Collection of Scientific Papers of the Third
International Research Conference on the
History of Arms and Armor (Kyiv, June 12-
14, 2018)** / compiler Denys Toichkin; Institute
of History of Ukraine NASU. – Kyiv: Institute
of History of Ukraine NASU, 2020. – 412 p.

Editorial Board:

Ph.D., Prof. M. Dmytriienko (chair),
Ph.D., Prof., Correspondent Member
of NASU H. Boriak, Ph.D. D. Toichkin,
Ph.D. V. Tomozov, Sc.D. V. Prokopenko,
Ph.D. O. Popelnytska.

Compiler:

Ph.D. Denys Toichkin

Reviewers:

Ph.D., Prof., Correspondent Member
of NASU O. Reient;
Ph.D. T. Chukhlib;
Ph.D., Prof. I. Voitsekhivska.

*This collection of scientific papers based
on materials of the Third International
Conference on the History of Arms & Armor,
held in Kyiv, Ukraine, June 12–14, 2018.*

ЗМІСТ | CONTENT

<i>Денис ТОЇЧКІН</i> . III Міжнародна конференція з історії зброї у Києві <i>Denys TOICHKIN</i> . Third International Conference on the History of Arms and Armor in Kyiv.....	6
<i>Катерина ВАЛЕНТИРОВА</i> . Клинок зброя Манесського кодексу: паралелі в археологічному матеріалі з території України <i>Kateryna VALENTYROVA</i> . Edged Weapons of the Codex Manesse: Analogies in Archaeological Materials from the Territory of Ukraine	21
<i>Ігор ВОЗНИЙ</i> . Зброя XII – першої половини XIII ст. ударно-рубуючої та ударно-дробляючої дії з теренів північної Буковини <i>Ihor VOZNY</i> . Strike-Slashing and Strike-Pounding Weapons of the 12th – Half of the 13th Century on the Territory of Northern Bukovyna....	37
<i>Андрей ГОЛУБЕВ</i> . К вопросу о возможностях использования некоторых категорий раннесредневекового вооружения в качестве этнокультурного маркера <i>Andriy HOLUBIEV</i> . To the Question of the Possibilities of Using Some Categories of the Early Medieval Arms as Ethnocultural Marker	51
<i>Володимир ГУЦУЛ</i> . Бойовий молот (<i>hache</i>) у лицарських турнірних поєдинках в Західній Європі першої половини XV ст. <i>Volodymyr HUTSUL</i> . Poll-axe (<i>hache</i>) in Chivalric Single Combats in Western Europe in the Early 15 Century	64
<i>Виктор КЛЁНКИН</i> . Старый кортик из Китая <i>Victor KLYONKIN</i> . An Old Dirk from China	82
<i>Олексій КЛЬОНКІН, Андрій ПАНІВ, Денис ТОЇЧКІН</i> . Пам'яті Віктора Кльонкіна <i>Oleksii KLYONKIN, Andriy PANIV, Denys TOICHKIN</i> . In Memory of Victor Klyonkin	99
<i>Пйотр Н. КОТОВІЧ</i> . Стан та перспективи досліджень пізньосередньовічного озброєння Червоної Русі <i>Piotr N. KOTOWICZ</i> . The State and Prospects of Research of the Late Medieval Arms and Armour from Red Ruthenia.....	107

- Тамара КОНДРАТЕНКО, Наталія КОНДРАТЕНКО, Роман ПРОХВАТИЛО.*
Кремінні мисливські рушниці XVIII століття зі зброярської
збірки Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського
- Tamara KONDRATENKO, Nataliya KONDRATENKO, Roman PROKHAVATILLO.*
Flintlock Hunting Rifles of the 18th Century in the Vasyl
Krychevsky Poltava Local Lore Museum Collection 130
- Олег МАЛЬЧЕНКО.* Львівські гармати-симулякри XIX ст., як породження
культури кітчю
- Oleh MALCHENKO.* Lviv 19 c. Guns-Simuliacres as a Breed of Kitch Culture ... 149
- Олег МАЛЬЧЕНКО, Денис ТОЇЧКІН.* Віртуальний музей української
історичної зброї XV–XVIII ст.
- Oleh MALCHENKO, Denys TOICHKIN.* Virtual Museum of Ukrainian
Historical Weapons of the 15-18th centuries 197
- Ірина МАРГОЛІНА.* Святе воїнство у живописі Кирилівської церкви Києва
- Iryna MARHOLINA.* Holy warriors in the paintings of the Cyril
Church of Kyiv..... 223
- Валентина НЕСТЕРЕНКО.* Шолом і кольчуга в експозиції
Черкаського обласного краєзнавчого музею
- Valentyna NESTERENKO.* Helmet and Mail in Exposition
of Cherkassy Local Lore Museum 230
- Надія НІКІТЕНКО.* Світські фрески Софії Київської: історичний
контекст і «сюжети зі зброєю»
- Nadiya NIKITENKO.* Mundane Frescos of St. Sophia of Kyiv:
Historical Context and «Plots are With Weapon»..... 240
- Людмила ПАЛИЙ.* Меч групи «INGELRI»: інтерпретація надписей
на клинке и поправки в датировке
- Liudmyla PALII.* An «INGELRI» Sword from the Lviv Historical
Museum: Interpretation of the Blade Inscriptions
and Dating Corrections..... 262
- Артем ПАПАКІН.* Озброєння дружини перших П'ястів (X ст.)
- Artem PARAKIN.* Arms of the Early Piasts Retinue, 10th Century. 278
- Олена ПОПЕЛЬНИЦЬКА.* Японські мечі XVIII–XIX ст.
у зібранні Національного музею історії України

- Olena POPELNYTSKA*. Japanese Swords of the 18th–19th Centuries
from the Collection of the National Museum
of the History of Ukraine.....298
- Володимир ПРОКОПЕНКО*. Короткий огляд функціональних накладок
для підвісу сагайдаку з пласким колчаном
Volodymyr PROKOPENKO. A Short Review of Functional Plaques
for Fastening of the Sahajdak With a Flat Quiver.....326
- Володимир ПРОКОПЕНКО, Святослав СИЧЕВСЬКИЙ*.
Нові знахідки нагелів від кордів з території України
Volodymyr PROKOPENKO, Sviatoslav SYCHEVS'KYJ. New Findings
of the Kord Nagels (late medieval cold weapons) in Ukraine....352
- Михайло ФІЛОНЕНКО*. Колекція ручної короткоствольної вогнепальної
зброї у фондозбірні Національного музею історії України
у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс
Mykhailo FILONENKO. Collection of Hand-held Short-barreled Firearm in the
Fund Collection of the National Museum of the History of
Ukraine in the Second World War.....362
- Володимир ШЕВЧЕНКО*. Шашки майстра Османа Омарова із колекції
Національного музею історії України
Volodymyr SHEVCHENKO. Shashka of Osman Omarov in the Collection
of the National Museum of History of Ukraine.....381
- Олена ШЕВЧЕНКО*. Старожитності козацької доби Чернігівського
історичного музею в збірці Національного музею
історії України
Olena SHEVCHENKO. Antiquities of the Cossack Period of the Chernihiv
Historical Museum in the Collection of the National
Museum of History of Ukraine391
- Олег ШИНДЛЕР*. До питання про поширення шишаків
у Центральній та Східній Європі в XV-XVI ст.
Oleg SCHINDLER. To the Question on the Distribution of Shishaks
in Central and Eastern Europe in the 15th
and 16th Centuries.....397

СВЯТЕ ВОЇНСТВО У ЖИВОПИСІ КИРИЛІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ КИЄВА

ІРИНА МАРГОЛІНА

Анотація

УДК 93/94 (930.85)

Мета статті – виявлення та опис у сакральному живописі Кирилівського храму воїнських образів святих. Автор з'ясовує появу цих фігурантів на тлі загальної іконографічної програми пам'ятки. За відсутності супровідних написів, автор здійснює спробу ідентифікації зображених святих за атрибутикою вбрання та озброєння. Результати дослідження можна використати при загальному вивченні історії, архітектури та монументального живопису Кирилівського храму.

Ключові слова: Кирилівська церква в Києві, монументальний живопис, образи воїнів.

Abstract

Iryna Marholina

UDC 93/94 (930.85)

HOLY WARRIORS IN THE PAINTINGS OF THE CYRIL CHURCH OF KYIV

The author reveals and describes the images of Holy Warriors on the sacral frescos of the Cyril church. To find out appearance of these characters, involved on a background of the general iconography program of church, author attributes dress and armament of Saints, as accompanying inscriptions have not survived. Results of research can be used in the history of art, general study of history, architecture and monumental painting of the Cyril church.

Keywords: Cyril church of Kyiv, monumental painting, images of the Holy warriors.

Київська Кирилівська церква була заснована у XII ст. воєвничим князем Всеволодом Ольговичем на дорогожицькому плацдармі, з якого загарбники постійно нападали на Київ, а кияни само тут вели оборону. Церква виконувала декілька функцій, перш за все була сакральною спорудою, водночас фортецею, а також родинною усипальнею і фамільною церквою князів з роду князя Всеволода.

Чернігівський князь Всеволод Ольгович, у 1139 р. підійшов до Києва, підпалив околиці міста та висунув ультиматум київському князю В'ячеславу, аби той залишив столицю. В'ячеслав не забарився врятувати своє життя і віддав Київ Всеволоду. Новий князь Києва розумів, що столичний град не належав йому по праву спадку, розумів, що родичі В'ячеслава, представники роду Мономаха будуть намагатися повернути Київ. Чекаючи на помсту Всеволод зводить Кирилівську церкву-фортецю на підступах до Києва, саме у тому місці з якого він брав стольний град.

Зведена на високому плато, над місцем перетину шляхів до Києва, ця фундаментальна споруда наче охороняла один з найважливіших військових плацдармів на підходах до Києва. Скромний зовнішній облік споруди, товщина її стін, яка сягала 2 м, відсутність декору тощо, все натякало на

намагання фундатора, у випадку ворожої навали, використати її як оборонну фортецю.

Всеволод Ольгович, князь-воїн, князь-стратег, князь-християнин окрім суто фізичної охорони себе і своєї влади у Києві сподівається і на Божу допомогу у боротьбі за утримання головного у державі київського престолу. Мабуть тому у розписах його родового храму присутне звернення як до Бога так і до святих, які б підтримали його в його намаганнях.

Вивчення давнього монументального живопису храму Святого Кирила (названого на честь християнського патрона князя Всеволода – святого Кирила Александрійського) надало безперечні доводи щодо уподобань засновника храму, а отже диктату фундатора у створенні іконографічної програми розписів.

На сьогодні, на стінах пам'ятки з XII ст. збереглось 800 кв. м фресок, серед яких окрім суто релігійних сюжетів, присутні і світські зображення засновника храму князя Всеволода й певне місце займають постаті святих пов'язаних з воїнською тематикою, а саме постаті святих воїнів. Мабуть через ушанування цих святих Всеволод звертається до Вищих сил з проханням про небесну допомогу у справі утримання київського трону та відображення нападів суперників.

Постаті святих воїнів розміщені у самому центрі храму на двох центральних стовпах. Святі захисники заповнюють три головні регістри стовпів площини яких звернуті до центральної нави та трансепту собору. Також ці постаті бачимо на пілонах бічних нав. Отже їм надано одне з головуючих місць у системі розпису і це, поза сумнівом, відображує уподобання замовника розписів.

Зараз на стінах пам'ятки можна нарахувати 12 воїнських образів як у фресці, так і в олійному живописі. Це святі Гліб і Борис, Димитрій Солунський, Феодор Стратилат, Феодор Тірон, Георгій Победоносець, Александр

Рис. 1. Кирилівська церква XII ст. Сучасний вигляд.

Стратиг та ін. Усі вони суворо, твердо, іноді навіть гнітюче «дивляться» зі стовпів храму, ніби готуючи прихожан до боротьби й оборони себе, родини, міста, держави, Святої Церкви, а мабуть і господарів цього родинного осередку.

Цілком слушне, обґрунтоване пояснення появи святих воїнів у живописі візантійських храмах, а ми накладаємо це і на давньоруські пам'ятки, надається у дослідженні Фукара Катерина:

«...Статус святого воина был очень высок, представлял собой продукт социальной действительности и коллективных потребностей и отвечал интересам правящего класса и настроениям общества в целом. Осознание важности роли воина в обществе повлияло на ход исторического процесса, затронув церковь, религиозную мысль, политику, экономику, общественное устройство, литературу и искусство. Популярность святых воинов получала распространение одновременно с подъемом статуса византийского воина. Роль святых менялась и приспособлялась в зависимости от тех

Рис. 2. Кирилівська церква XII ст. Реконструкція Ю. Асеева.

или иных факторов. Общество могло приспособить святых воинов согласно своим потребностям и, в частности, могло свободно наделить их сверхъестественными качествами»¹.

Щодо Кирилівської церкви XII ст. то, скоріше за все, нескінченні міжусобні війни XII ст. які точилися на теренах Київської Русі спонукали до поширення й популярності воїнської тематики у святому середовищі храму: потрібні були небесні покровителі у війні, притому війні внутрішній, один проти одного. Для засновника храму князя Всеволода Ольговича це також була вельми нагальна потреба. Він боровся за безперечну владу у державі, брався до будь-яких можливостей надовго утвердитися на київському престолі і звертався по допомогу до Небес. У Каневі він побудував церкву Святого Георгія Победоносця, що увиразнило його особливе ставлення саме до цього святого воїна, який багатом дарував перемоги й сам переміг диявольську силу (а не простого ворога). Образ святого Георгія в Кирилівській церкві виконаний олійними фарбами у XIX ст., але, як відомо, головний принцип реставрації XIX ст. було повторення сюжетних композицій та поодиноких свя-

1 Фукара, Катерина. Образы святых воинов в монументальной живописи Кипра XI-XVI вв.: диссертация ... кандидата искусствоведения: 17.00.04 / Фукара Катерина; [Место защиты: Моск. гос. акад. Худож. ин-т им. В.И. Сурикова]. - Москва, 2010, 278 с.

Рис. 3. Святе воїнство у живописі Кирилівської церкви.

Рис. 4. Невідомий святий воїн. Фреска XII ст.

Рис. 5. Центральний північний стовп. Південна площа.

тих, які були запрограмовані у XII ст. Присутність цього святого у сонмі кирилівських воїнів цілком логічне, підкреслює молитовне звернення її засновника до святого переможця, який був неодмінним покровителем практично всіх діючих і воюючих руських князів².

З XII ст. до сьогодні збереглося лише п'ять воїнських постатей, на жаль, біля жодного образу не прочитуються супровідні написи. Лише біля одного декілька літер, які надають можливість припустити в ньому Дмитрія Солунського. Це, не дуже добре збережене зображення знаходиться у горішньому регістрі центрального південного стовпа на східній площині храму. Але те, що вдається розібрати дає можливість вбачати у цьому образі широковідомого святого воїна Дмитрія Солунського.

Серед п'яти фрескових зображень воїнів XII ст. у Кирилівській церкві особливу увагу привертає одна фундаментальна постать на південній площині центрального північного стовпа у другому ряді. У нього густе волосся, великі очі, довгий ніс; на плечах плащ-корзно (накидка з великою фібулою-застібкою), а також довга кольчуга, одягнена на сорочку, оторочену орнаментом; одна рука оперта в бік, а інша — на величезний щит. Гордовита імпозантна постава, одяг і аксесуари, які нагадують давньоруське князівське військове вбрання, нібито свідчать про те, що тут зображено не звичайного воїна, а князя-полководця. За поясом зображеного воїна добре помітна зброя, що нагадує бойову сокиру невеликого розміру з молоточком, який слугував елементом військового спорядження та був ознакою давньоруського (!) воїна. На військовому скоріше за все пластинчастий обладунок, який складається з прямокутних пластинок, на грудях перев'язь, під якою, можливо, приховано круглий щиток. Отже цей воїн-князь одягнений у повне коштовне військове опорядження. В деяких рисах обличчя і в постаті навіть вгадується натяк на зовнішність засновника Кирилівського храму Всеволода Ольговича, як його описав історик XIX ст. В. Татищев (великий на зріст, огрядний, великі очі, довгий ніс, широка борода)³. Поданий у фресці типаж святого воїна все ж не мав головного убору, обов'язкового для княжого маєстату як ознака зверхності й офіціозу (простоволосість мала зворотні характеристики). В будь-якому випадку не ідентифікуємо його як засновника храму князя Всеволода, адже він не був святим, а навколо голови даного персонажу присутній німб. Це якийсь святий воїн, в образі якого, можливо, є натяк на зовнішність засновника собору князя Всеволода. На жаль, напис на фресці не зберігся й атрибутувати святого, поки

2 І. Марголіна, В. Ульяновський Київська обитель святого Кирила, К., 2005, с. 139.

3 Татищев В.Н. История Российская, М.; Л., 1963, т.2, с. 162.

що, нікому з дослідників так і не вдалося, хоча це зображення дуже популярне — воно постійно «кочує» з книги в книгу й тому досить відоме фахівцям, які могли б запропонувати цікаві гіпотези. Оскільки ми не можемо аргументовано «впізнати» цього святого воїна, то й не будемо пропонувати жодної з версій. Вочевидь, для того, щоб гордий воїн «почав розмовляти» і назвав своє ім'я, ще не прийшов час.

Наявність даного образу та цілого сонму святих воїнів у програмі розпису Кирилівської церкви свідчить про вплив на формування цієї програми її автора-розпорядника Великого київського князя Всеволода та про відображення в живопису храму тогочасної суспільно-політичної ситуації.

Подальші дослідження у цій царині допоможуть виявити, дослідити й ввести до наукового обігу цікаві сторінки історії воїнських зображень, вбрання, озброєння давніх воїнів.

Відомості про автора. *Марголіна Ірина Євгенівна*, кандидат історичних наук, завідувач сектору комплексних наукових досліджень пам'яток Національного заповідника «Софія Київська» (Київ, Україна).

About Author. *Iryna Marholina*, Ph.D., manager of the sector of Complex Scientific Researches of Sights of research department of «Institute “Saint Sophia”», The National Conservation Area «St. Sophia of Kyiv» (Kyiv, Ukraine), e-mail: margolina@bigmir.net.

Наукове видання

**ІСТОРІЯ ДАВНЬОЇ ЗБРОЇ
ДОСЛІДЖЕННЯ 2018:
збірник наукових праць Третьої міжнародної
зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.)**

Упорядник: *Д. Тоїчкін*

Макет: *Д. Тоїчкін*

Історія давньої зброї. Дослідження 2018: збірник наукових праць Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.) / упоряд. Д. Тоїчкін; Інститут історії України НАН України. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2020. – 412 с.

ISBN 978-966-02-9292-5

УДК [93+930]:623.4

Збірник наукових праць укладений за матеріалами Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції, яка відбулася у м. Київ (Україна) 12-14 червня 2018 р.

Видання розраховане на фахівців у галузі зброєзнавства та суміжних спеціальних історичних дисциплін, археологів, музейних працівників, викладачів, аспірантів, студентів вузів гуманітарного профілю.

Підписано до друку 28.08.2020 р. Формат: 70x100/16.

Ум. друк. арк. Обл. вид. арк.

Наклад 300 пр. Зам. №

Друк: Поліграфічна дільниця Інституту історії України НАН України.

Інститут історії України НАНУ
Національний військово-історичний музей України
Національний заповідник «Софія Київська»

III Міжнародна Зброєзнавча Конференція

Київ, 12-14 червня 2018 р.

III International Conference on the History of Arms & Armor

Kyiv, June 16-18, 2018

www.zbroeznav.com

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Національний
військово-
історичний
музей України

日本刀博物館
NIHONTO
鍛刀物
ГАЛЕРЕЯ ЯПОНСКИХ МЕЧЕЙ NIHONTO

САAS
АНТИКВАР

FRAC